

# Europa i bondens stue

Else Michelsen

*Fortid og Nutid*, december 2006, s. 243-268

Med udgangspunkt i Frilandsmuseets gård fra Lundager på Vestfyn handler artiklen om de udenlandske ting i bondens stue og ikke mindst om den fælles referenceramme for, hvad der var værd at eje. Dermed drejer det sig også om handel, binæringer og mobilitet blandt egnens bønder. Bonden Rasmus Mouritzen var fæstebonde på gården i perioden fra 1787 til 1827. Hans indtræden på gården blev afslutningen på en langtrukken skifteforretning. Som fæstebonde var han ung af alder, men havde alligevel fået samlet sig penge til indfæstning og øvrige afgifter, som skulle erlægges for at få den gode, velbyggede gård.

Rasmus Mouritzen var en driftig bonde, og ved siden af agerbruget havde han forskellige binæringer, som kunne omsættes til statusgivende ting. På en tur gennem gårdens stuer og bryggers gives et indtryk af tingenes betydning, deres statusværdi. Fra de daglige redskaber i husholdningen, fra byggematerialer og luksusvarer trækkes tråde til oprindelseslandene. Derved afdækkes egnens vidtforenede handelsnetværk.

Else Michelsen, født 1952, cand.mag. i historie. Siden 2003 projektansat museumsinspektør på Nationalmuseet/Frilandsmuseet. Har udgivet artikler indenfor forskningsområdet kulturhistoriske haver, hegn og landskab. Seneste publikationer er bogen *Frilandsmuseets haver*, udgivet i Nationalmuseets Vejledningsserie (2006) samt essayet "Tyge Brahes have" i antologien *Tycho Brahes Verden. Danmark i Europa 1550-1600* (2006).

Vi skal i det følgende stifte bekendtskab med og træde indenfor i stuerne hos den familie, som var fæstebønder på Frilandsmuseets gård fra Lundager fra 1787 til godt og vel et par årtier ind i 1800-tallet.

Da gården i årene 1924-34 blev hjemtaget og genopført på Frilandsmuseet, blev blandt andet et skifte fra 1786 lagt til grund for indretningen af gårdens stuer. Gården havde, da Frilandsmuseet overtog den, været udlejet i nogle år og fremstod derfor ikke med det oprindeli-

ge indbo. Lidt var der dog at finde rundt omkring på gården, og disse genstande blev hjemtaget. De befinder sig nu i dagligstuen, i spisekammeret og i bryggerstet. Disse genstande var imidlertid ikke nok til at give et samlet indtryk af, hvordan gårdens beboelseslænge var indrettet i Rasmus Mouritzens fæsteperiode. Supplerende genstande til indretningen: møbler, kister, husgeråd og pyntegenstande blev indsamlet fra gårdens nærmeste omegn. Deres lokale proveniens og tidsmæssige sammenfald var således

et kriterium for, at de kunne indgå i indretningen. Sammen med de genstande, der blev hjemtaget med gården og med hjemmel i de skriftlige kilder, skulle de lokalt indsamlede genstande visualisere, hvordan familien kunne have boet. Gårdens bygningskonstruktion og historie er tidligere beskrevet i Peter Michelsens monografi *Den fynske sulegård*.<sup>1</sup>

Nærværende undersøgelse retter fokus mod gårdens indbo. Indledningsvis præsenteres rammerne, det vil sige gårdens tilhørsforhold til godset og det vestfynske landskab, i den epoke af gårdens historie, som strækker sig fra året 1787, hvor en ny bonde fik gården i fæste ved at gifte sig ind i familien, og til 1827, hvor han og konen gik på aftægt hos deres ældste søn, som efterfølgende fik fæstebrev på gården fra Lundager. Vi skal indenfor og se, hvordan bonden og hans familie boede.

De mange ting i stuerne kom ofte langvejs fra, og ikke sjældent var de af udenlandsk oprindelse. Ved at afdække, hvor tingene kom fra, og hvordan de kunne være endt på gården, bliver gården fra Lundager en del af et vidtforgrenet handelsnetværk.

## Gård og landskab

Gården stammer fra Vestfyn, mere præcist fra landsbyen Lundager ca. 3 km nordøst for købstaden Assens. Den var, sammen med de øvrige gårde og huse i landsbyen, fæste under Brahesborg Gods, hvis hovedbygning adelsmanden Jørgen Steensen Brahe lod opføre i perioden 1638-56.

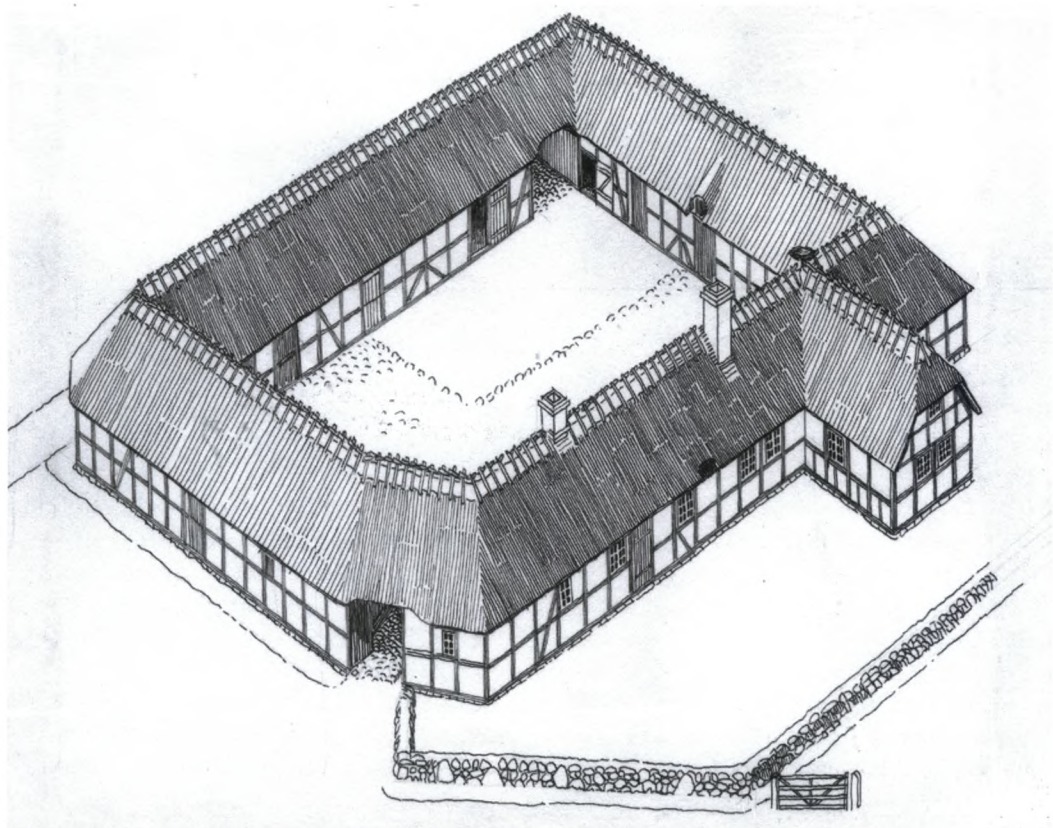
Gården fra Lundager er en typisk fæstegård for området. På museet lukker den store, firlængede bindingsværks-gård sig om den brolagte gårdsplads. Der er port til landsbygaden og til toften. På gadeporten er gårdens og fæstebondens

nummer i godsets fæsteprotokol anført. Haven er hegnet med stengærder, forhøjet med risgærder ud mod toften, resten med beplantning af buske og vildroser. Haven er opdelt i forskellige kvarterer med humle, frugttræer, bærbuske, tobak og urtesager, som det var traditionen på egnen. Der hørte 48 tdr. land (ca. 26,5 ha) jord af god bonitet til gården.<sup>2</sup>

Det var den samme familie, der på spindesiden havde haft gården i fæste siden begyndelsen af 1700-tallet. Ligesom på gårde med arvefæsteforhold gav det kontinuitet og en vis tryghed, når bonden vidste, at børnene kunne tage over, når hans egne kræfter slap op. Her ses naturligvis bort fra udefra kommende ulykker, sygdom og død, som kunne ødelægge, hvad familien møjsommeligt havde bygget op.

De gode og velholdte gårde og de velbjergete bønder i det frodige, vestfynske landskab findes beskrevet hos flere forfattere. Jon Jensen Kolding skrev i sin *Daniae Descriptio Nova*, 1594, "... at øen er frugtbar på naturens gaver og gode afgrøder og har en sand overflod af alle livets fornødenheder. På grund af landskabelig skønhed og frugtbare agre holder de adelige meget af den, hvorfor der findes mange af deres slotte på øen".<sup>3</sup>

Fyn omtales på lignende vis hos Arent Berntsen (1656) og i Danske Atlas (1774). Sidstnævnte beretter om, at der i de fleste huse findes højt opredte senge, fuldstoppede gåsefjersdyner og godt linned.<sup>4</sup> I 1806 skrev landøkonomen Gregers Begtrup: "Det er en velkendt sandhed, at Fyn er en af de mest velhavende provinser i Danmark", og videre at bondealmuen i Baag herred, hvor landsbyen Lundager ligger, var velstående, og at deres gårde og besætninger var gode. Der var renlighed og orden, og tjenestefolkene fik god løn. Også bohavet røbede velstand og overflødighed – "den fynske bonde ville bo godt og bekvemt".<sup>5</sup> Forhol-



Tegning af gården fra Lundager i rejst plan. (Arkitekt Frode Kirk)

dene på Vestfyn har tydeligvis gjort indtryk på Begtrup, der betragtede områdets bønder som mønsterbønder.

Frilandsmuseets gård fra Lundager optræder første gang i de skriftlige kilder i begyndelse af 1700-tallet, men hvornår gården egentlig blev opført vides ikke med sikkerhed. Dendrokronologiske undersøgelser af tømmeret viser fire faser i gårdens udvikling fra ca. 1695-1785.<sup>6</sup> Det kan på baggrund af disse undersøgelser antages, at der ikke er foretaget væsentlige ændringer i gårdens bygningskonstruktion efter 1785. Sådan som gården ser ud på museet i dag, må den omtrent have set ud, da den ny fæstebonde formelt overtog den i 1787.

### Gårdfæster Rasmus Mouritzen – et nyt led i kæden

I sensommeren 1786 døde enkemand og fæstebonde Lars Rasmussen i Lundager. Der skulle derfor findes en ny fæstebonde til den ledige gård i landsbyen. Et liv var slut og et nyt kapitel i gårdens historie tog sin begyndelse.<sup>7</sup> Skifteforvalteren på Brahesborg Gods, hvorunder gården hørte, havde dog ikke hastværk med at indlede godsets almindelige praksis med skifteforretningen, fordi Lars Rasmussen efterlod sig tre børn: Anne Larsdatter på 30 år, Sidsel Larsdatter på 28 og den 14-årige Rasmus Larsen. De tre søskendes morbroder, Jacob Hansen, som

også boede på gården, havde siden svergers død taget sig af gårdens drift.

Formålet med at trække skifteforretningen lidt i langdrag var forventningen om, at familien, ved at én af døtrene indgik ægteskab, kunne blive ved gården. Men ingen frier havde meldt sig, og heller ingen havde ytret ønske om at få gården i fæste. Der måtte således omsider afholdes skifteforretning den 17. oktober 1786.

Med vurderingsmænd som vidner og repræsentanter fra den nærmeste familie som værger for de umyndige arvinger, indledte skifteforvalteren behandlingen af boet efter afdøde. Af skifteprotokollen fremgår, at de tre søskende, mens begge forældrene endnu var i live, hver især havde fået tildelt indbo og udstyr som arveparter. Disse genstande blev derfor forlods udtaget af boet og noteret i protokollen uden vurderingsangivelse. Efterfølgende blev det resterende gjort op, rum for rum, og den samlede arv, efter fradrag af en smule gæld, fordeltes imellem de tre søskende, således at sønnen Rasmus fik halvparten af arven, og Anne og Sidsel fik hver en fjerdepart. I skifteprotokollen har skifteforvalteren noteret, at gården og dens besætning i alle måder var i god og forsvarlig stand og han derfor fandt det unødvendigt at foretage syn af gårdens bygninger. Det skete i forventningen om, at en frier skulle indfinde sig på gården. For hvis der ingen giftermål blev, måtte herskabet se sig om efter en ny fæstebonde til gården. Det ville medføre, at der skulle udredes arv til afdøde fæsters arvinger. Det var således en fordel for alle parter, hvis familien blev ved gården.

Indtil videre blev morbroderen, Jacob Hansen, bemyndiget til en tid endnu at tage sig af gården og han blev samtidig formynder for den 14-årige Rasmus. Døtrene Anne og Sidsel fik ligeledes tildelt hver en formynder fra den nærme-

ste familie, hvorefter skifteforretningen blev afsluttet.

En af formynderne var Mouritz Isaksen fra Mygind, en landsby som lå nogle kilometer nord for Lundager. Han havde været gift med børnenes faster. Om hans gode evner som ægteskabsmægler kan der kun gisnes. Men han har sikkert bragt velunderrettede tidender med tilbage til Mygind om, at Anne Larsdatter fra Lundager var et godt parti. Der var kort sagt mulighed for at få sig en vel-drevet fæstegård og i tilgift en kone med penge på kistebunden.<sup>8</sup>

Der gik ikke mere end knap en måned, før skifteforvalteren på herskabets vegne, den 14. november 1786, igen mødte op på gården sammen med synsmænd og formyndere for arvingerne. Et nyt ansigt i kredsen var den 23-årige bonde Rasmus Mouritzen fra Mygind, som 'efter forsynets styrelse' agtede at indgå ægteskab med Anne Larsdatter og dermed overtage fæstegården.<sup>9</sup> Foruden at udrede arv og gæld skulle Rasmus Mouritzen betale stedsmaal, eller indfæstning til godset på 100 Rdl. samt fogedpenge på 10 Rdl. Hertil kom betalingen af skat til kronen og tiende til kirken samt det årlige landgilde til godset i henhold til jordebogen: 6 tdr. 4 skp. byg, 2 tdr. havre og i rede penge 1 Rdl. og 3 Mark, som skulle erlægges hvert år til Mortensdag, den 11. november. Desuden var fæstere forpligtet til at yde sædvanligt hoveri til godset i størrelsesordenen en halv gårds hoveri samt at holde bygninger og besætning i god og forsvarlig stand og hvert år forbedre mest muligt på gården.<sup>10</sup>

Gårdens landgilde i naturalieydelser havde ikke ændret sig nævneværdigt, siden der i 1753 sidst blev afholdt skifte på gården, men indfæstning og fogedpenge var i samme tidsrum steget med 20 %. Den ny fæstebonde, Rasmus Mouritzen, havde måttet spare sammen til indfæst-

ningen, og han var, ligesom sine forgængere i fæstegården, nødt til at etablere en vis form for pengeøkonomi for at kunne svare enhver sit. Hertil kom de penge, som han og Anne måtte forventes at skulle bruge til indkøb af redskaber og fornyelser på gården samt til brudeskænk, dåbsgaver og hvad der ellers måtte være af udgifter.

Ved en sammenligning af skiftet fra 1753, hvor der var en del udestående gæld samt indbo af mindre værdi, med skifteforretningen i 1786, ses en øget velstand på gården. Den udmøntede sig blandt andet i bedre indbo samt udstyr og gode arveparter til børnene. Der må naturligvis i sådanne sammenligninger tages hensyn til perioder med dårlige konjunkturer, kvæggæst og lignende ulykker. Rasmus Mouritzen fik imidlertid et langt bedre økonomisk afsæt end sin forgænger på gården.

Hvis vi går frem i tiden for at se, hvordan det siden gik med familien, viser folketællingen fra 1787, at Annes søskende samt morbroderen, Jacob Hansen, endnu opholdt sig på gården. Rasmus og Sidsel er opført som beslægtede til den nye husbond og hans kone. Jacob Hansen figurerer som tjenestekarl. Af folketællingen i 1801 fremgår, at husbond Rasmus Mouritzen og hans kone Anne Larsdatter havde fem børn i alderen 5-14 år. Børnene var så store, at de tog del i det daglige arbejde på gården, og derfor er der kun optegnet to tjenestefolk i husholdet.<sup>11</sup>

Af de efterfølgende folketællinger ses, at Rasmus og Anne på deres gamle dage kom på aftægt hos deres ældste søn, Lars. Der blev i den forbindelse afholdt synsforretning på gården den 11. december 1827. Fæstebonden på gården fra Lundager hed fra da af Lars Rasmussen.<sup>12</sup>

## På besøg i bryggers og stuer

Vi skal i det følgende træde indenfor i gårdens beboelseslænge og se på ting af udenlandsk oprindelse, som sætter gården i forbindelse med den internationale handel. Det drejer sig om materialer og ting, som indgik i den daglige husholdning og de pyntegenstande, som befandt sig rundt om i stuerne.

Fra den pigstensbelagte gårdsplads fører to rødmalede halvdøre indtil beboelseslængen, som ligger lige overfor gadeport. Gennem døren til højre kommer man ind i bryggerset. Bryggerset hørte til den kvindelige sfære og var en specialiseret arbejdsplads med redskaber til de mange arbejdsprocesser, som foregik her. Allerede i bryggerset træffer man på importerede varer. Jernlågerne i den åbne skorsten, ildklemmen, jerngryder og de mursten, som skorstenen og ovnen blev muret op med, var forarbejdede produkter og byggematerialer, der kan være indført fra Sverige, Norge eller fra hertugdømmerne. Kobber- og messingkedlerne kan være fremstillet af importerede råmaterialer hos kobbersmeden i Assens eller være indkøbt på et af de lokale markeder, hvor den slags varer ofte var til salg.

På Assens-egnen var det helt indtil begyndelsen af 1900-tallet almindeligt med store humlehaver. Det var således ikke usædvanligt, at bønderne på egnen havde 50 humlekuler eller flere. Rasmus og Anne har givet vis dyrket mere, end de selv skulle bruge i husholdningen. Overskudsproduktionen blev opkøbt af humlekræmmere, som videresolgte til egne, hvor humlen ikke kunne trives. Ud over det jyske marked besøgte nogle humlekræmmere også det sjællandske marked. I 1780 figurerer fynske humlekræmmere således på markedslisterne for september- og novembermarkederne i Næstved.<sup>13</sup>



*Bryggersets beholdning af kobber- og messingkedler, murstenene i den murede ovn og i skorstenene, jernlågerne m.v. fortæller om byggematerialer og husholdningsredskaber, som blev importeret blandt andet fra Norge og fra hertugdømmerne. (Foto: Else Michelsen)*

Overskudsproduktion af humle, korn, tobak, boghvede, frugt og urtesager, såvel som æblemost, skinke og pølser, smør og ost var nogle af de varer, som Rasmus og Anne havde at handle med. De kunne sælge til kræmmere og købmænd i Assens eller på anden vis afhænde deres varer udenom de officielle handelskanaler.

Vi forlader bryggerset og træder ind ad den anden dør fra gårdspladsen til forstuen.

## Europæisk fajance og ostindisk porcelæn sat til skue

I forstuen får man indtryk af orden og nette omgivelser. Det grønmalede loft og murstensgulvet, de hvidkalkede vægge og det sprossede vindue. Fyldningsdøre med messinghåndtag fører ind til de tilstødende stuer.

Forstuen blev i Rasmus' og Annes tid brugt til opbevaring. På gulvet står sullekaret og andre husholdningsredska-



*De farvestrålende porcelæns- og fajancevarer er det første man ser, når man træder ind i forstuen. Der var status i at kunne fremvise luksusvarer. (Foto: Else Michelsen)*

ber. Det er imidlertid tallerkenrækken og kanderækken, som fanger øjet med deres farvestrålende indhold. Her ses eksempler på tidens modetrend indenfor porcelæn, dvs. 1700-tallets kinesisk porcelæn.

Kinesisk, eller ostindisk porcelæn samt de lidt billigere hollandske fajancer med kinesiske motiver var meget populære i Europa i første halvdel af 1700-tallet. Centret for den hollandske fajanceproduktion var byen Delft med dens

mange fabrikker. Sådanne varer kunne man i slutningen af 1700-tallet købe på Viborg Snapstingsmarked og andre store markeder, men såmænd også hos købmand Nathan Ebsen i Assens eller hos hans kolleger lige på den anden side af bæltet i Haderslev og Fredericia.<sup>14</sup>

På den tid hang tallerkenrækken i køkkenet eller i anretterværelset på godserne og lige så i borgerhusene, så tallerkenerne var lige ved hånden, når der skulle dækkes bord. I bondesamfun-



*Fajance har navn efter den italienske by Faenza. Det var almindeligt at give en keramisk produktion navn efter en egn eller en by, ganske som det er tilfældet med Kellinghusen, Stockelsdorf, Eckernförde, Delft med flere. Fajancevarerne var billigere end det importerede kinesiske porcelæn. (Foto: Else Michelsen)*

det spiste husholdet imidlertid ofte af et fælles fad, som blev placeret midt på bordet. Kød eller sild blev serveret særskilt på træbrikker. Denne serveringsform holdt sig langt op i 1800-tallet. De smukke skåle og tallerkener i forstuen skulle i stedet fortælle den besøgende om, at der på gården var overskud til at anskaffe sig sådanne luksusvarer.

Kanderækken er malet grøn med ejerinitialer og smukke stiliserede blomsterornamenter i rødt og hvidt. Øverst

står en hankespand fra Kellinghusen. I midten af 1700-tallet opstod flere fabriker i hertugdømmerne, blandt andet i byen Kellinghusen i Holsten. Produktionen af fade, skåle og tallerkener m.v. med brogede blomstermotiver og gule randbånd, som det også kan ses på øreskålen og fadet længere nede i kanderækken. Disse varer var meget populære og kunne erhverves i købstæder og på markeder.

Foruden fajancerne fra Kellinghusen



og tallerkener af Delft fabrikat rummer kanderækken tallerkener af Stettinergods, en betegnelse som anvendes om pottemagerarbejder fra Pommern.

En mulig indfaldsvej til, at disse tallerkener endte i kanderækken, kunne være via handel med landbrugsprodukter. Skippere fra hertugdømmerne, herunder Ærø, sejlede landbrugsvarer til Stettin og tog blandt andet de pommerseke pottemagerarbejder med på tilbageturen.<sup>15</sup> Den korte afstand til Ærø og den nedenfor omtalte smuglerhandel på egnen kan være en af forklaringerne. Almindelig markedshandel er en anden mulighed.

Ikke bare porcelænen og fajance fortæller om internationale handelsforbindelser, men også de smukt forarbejdede messinghåndtag, glasset i gårdens mange vinduer, malingen på det grønmalede loft og de malede møbler, murstensgulvet – og ikke at forglemme den mængde salt, som skulle bruges, når sulekarret skulle fyldes op efter slagtingen – fortæller om importerede varer og handelsforbindelser viden om i Skandinavien, det øvrige Europa og Asien.

## Gårdens omdrejningspunkt

Døren til højre fører fra forstuen lige ind i gårdens centrale opholdssted, dagligstuen. Her var ildstedet til madlavning og opvarmning af rummet. Her spiste man, og her tog man imod besøg. Her arbejdede mændene og kvinderne om aftenen indenfor hver deres område med småreparationer af redskaber, syning, spindearbejde osv.; og her sov husbond, madmor og børnene. På landet blev det først almindeligt med separate soveværelser i slutningen af 1800-tallet, indtil da sov husholdet ofte i samme rum ved varmekilden. Men i den omhandlede periode af gårdens historie sov tjenestepi-

gen i pigekammeret ved bryggerset og karlen i herberget eller karlekammeret ved siden af tofteportenen.

Dagligstuens gulv er lagt med svære, firkantede egetræsklodser. Rummet er traditionelt møbleret med et langt skabsbord, bænke langs væggen under vinduerne og en bordendebænk.

Køkkenfunktionens behov for opbevarings- og afsætningsplads er praktisk forenet i skabsbordet og det indbyggede skab ved ildstedet samt i det tilstødende spisekammer. Det er desuden hylder til mælkeskåle under loftet samt et kandskab, med rækker af store grødfade af Stettinergods og tintallerkener fra Kiel og Lübeck. På skænkeklappen står en kaffemølle og en kaffekedel af kobber, som fortæller om, at man drak kaffe på gården. Kaffe var på denne tid blevet en yndet drik på land og i by.

Under en smal tallerkenrække langs loftet med kinesiske tallerkener hænger pyramidehylde, sirligt udskåret og bemalt med røde roser og kokardeblomster på grøn bund. På midterhylden står en sukkerskål. Det vestindiske sukker kunne købes i købmandsgårdene i Assens. Der var status i at servere kaffe og byde fra sukkerskålen – et pust fra den store verden i den lavloftede stue.

Nedenunder, centralt placeret mellem to Kellinghusen øreskåle, står en flamboyant, engelsk flødekande i lustreglaseret ler med blå og rosa fingerbølbloster i relief. Pyramidehylde burde egentlig kaldes paradehylde. Den indtager uden tvivl førstepladsen som udstillingshylde for statuskonsumtion i bondesamfundet.<sup>16</sup>

Landsbyens fælles referenceramme for, hvad der var attraktivt at eje, lod ikke den besøgende i tvivl om bondens formåenhed og position, når han residerede for bordenden omgivet af velstandssymboler.

Mellem vinduerne hænger et hygro-



*Kandeskabet var et praktisk opbevarings- og serveringsmøbel, men det var også et udstillingspodium lige bag bondens stol. (Foto: Else Michelsen)*

meter. Det er lavet af blik og beklædt med grønt og rødbrunt papir. På en træskive, som er ophængt i en tarm, står en mand og en kone. Alt efter fugtighedsgraden er enten manden eller konen udenfor "huset". Et stykke teknik, som mere var blikfang på væggen end til praktisk brug. For om vinteren kunne man være sikker på, at "fugtmanden" altid var udenfor på grund af den høje luftfugtighed i dagligstuen, hvor både mennesker og fjerkræ varmede sig. Hygrometeret og skilderierne rundt om i stuerne hører til kategorien Nürnberger-

kram. De massefremstillede kistebilleder og skilderier kunne købes på enhver markedsplads. Skilderier med religiøst indhold var populære, men også verdslige billeder var eftertragtede. Nogle af billederne stammer fra Berlin og Frankfurt og et par katolske tryk i overstuen er teksten på tysk, fransk, engelsk og italiensk til det internationale marked. Kobberstik i sorte rammer med en smal sølvkant eller små guldrammer med kolorerede tryk, påklistret guldborster, ofte med et vers eller et skriftsted, pyntede på de hvidkalkede vægge.



Husbond kommer hjem fra marked med gaver til store og små. *En Markedsgave*, pennetegning af Julius Exner. 1866. (Gengivet efter Gunnar Knudsen: *Dansk bondeliv i forrige århundrede*. 1975)

Ligesom fajance- og porcelænstallerkenerne i forstuen signalerer skilderier i glas og ramme på væggene, at der var hjemmel i økonomien til at erhverve sig sådanne luksusvarer. Billeder og pynt kunne også være kommet til huset som markedsgaver, som det var skik at tage med til dem, der måtte blive derhjemme og passe gården.

### Der var status i puder og dyner

Fra forstuen er der også direkte adgang til storstuen. Her er brede plankegulve. Loft og vinduer er malet med blank oliemaling, som reflekterer lyset. For endevæggen står den bleggrønne topseng. Den har et blomstret sengeomhæng i

rødt og hvidt. Et sådant stykke vævet stof var en købevare, ofte fremstillet i Frankrig eller i England. Lag på lag er sengen fyldt med sribede olmerdugsdynner og puder i forskellige farve- og sribekombinationer. Ved højtider og ved festlige lejligheder blev pude- og dynebjerget dækket med hvide, broderede håndklæder og lagner med hulsøm, og nogle af puderne blev stoppet i hvide, broderede pudevår med navnetræk.

Topsengen blev brugt som gæsteseng, men dens primære opgave var at fremvise en del af gårdens tekstilbeholdning. Var der besøg, kunne Anne Larsdatter tage kvinderne med ind i storstuen for at se på dyner, puder og linned, som lå til parade på sengen. Der blev lagt mærke til hendes særlige farve- og sribekombi-



*”Mange dyner og dynevår er velstandstegn i bondens gård.” Mængden af tekstiler var bondekonnens stolthed. I skifterne specificeredes ofte, og således også i skiftet efter afdøde Lars Rasmussen, arten af tekstiler samt hvilken farve striberne på dyner og puder havde. (Foto: Else Michelsen)*

nationer, broderierne og især mængden af tekstiler – jo mere, jo rigere.

Topsengens indhold fortæller også implicit om kvindernes store viden om tilvirkning af tekstiler, herunder væveteknik og farveprocesser, men også om de mange, mange timers arbejde, som var blevet investeret heri. Tekstilerne var bondekonnens stolthed.

I et hjørne står et lille klapbord med en sirligt bemalet, oval spånæske af syd-tysk oprindelse. Lignende æsker blev ofte anvendt af eliten til opbevaring og transport af parykker. Det er ikke utæn-

keligt, at æsken er erhvervet hos en paryksælger på et af de større markeder, måske endda i en byttehandel for hår, som tyske hårflettere opkøbte på Fyn i midten af 1700-tallet.<sup>17</sup> Den kunne også være kommet til huset som en gave fra fruene på Brahesborg.

I skiftet fra 1786 fremgår det, at afdøde Lars Rasmussens tre børn, før skifteforvalteren gik i gang med registrering og vurdering af boet, forlods udtog en hoben puder, dyner, sengelinned og duge. Dertil hver en kiste - ja, døtrene Sidsel og Ane fik også hver en egetræsdragkiste



*I gårdens stuer står flere bemalede standkister med jernbeslag. Her opbevaredes dyner, puder eller sengelinned, som var lagt sammen og stakket ovenpå hinanden. Også klæder og værdigenstande blev lagt i kisterne. Helt til i slutningen af 1800-tallet var kisterne et værdsat opbevaringsmøbel blandt bønderne. (Foto: Else Michelsen)*

med beslag. Dragkisterne vandt indpas på landet hos de økonomisk velstillede bønder i første halvdel af 1700-tallet.<sup>18</sup> Det var almindelig praksis at udstyre børnene med disse ting. I skiftet står der imidlertid intet om, hvad der befandt sig i standkisterne eller i dragkisternes skuffer. I gårdens vurderingsliste er der heller ikke registreret klæder, sølvtøj eller rede penge, men alene gårdens indbo, redskaber og besætning er opført. Ingen bægre af sølv eller sølvskeer, ingen lommeure, smykker, snustobaksdåser, skospænder eller knapper af sølv, som

bøndernes gangklæder ofte var så rigeligt udstyret med. Man kunne fristes til at tro, at en del af familiens værdier befandt sig i bunden af de kister, som fæstebonden og hans kone, mens de endnu var i live, havde tildelt børnene.

Karen Schousboes undersøgelse om opsparing blandt 1700-tallets fæstebønder understreger, at boregistreringer og synsforretninger ikke kan tages fuldstændig for pålydende.<sup>19</sup> At de fleste bønder har haft noget på kistebunden må ses som en nødvendighed, alene af den grund, at de skulle skaffe midler



Den store væv dominerer storstuen. I baggrunden ses den bemalede dragkiste med skuffedariet. (Foto: Else Michelsen)

til indfæstningen. Som tidligere nævnt kostede det Rasmus Mouritzen 100 Rd. plus fogedpenge, inden han kunne overtage fæstegården i Lundager, hvilket ikke var et ringe beløb. Hertil kom hans øvrige økonomiske forpligtelser, blandt andet Sidsels arvepart og det hende lovede bryllupsgilde, når tiden kom.<sup>20</sup>

### Dragkiste og chatol – opbevaringsbehov og udstillingspodier

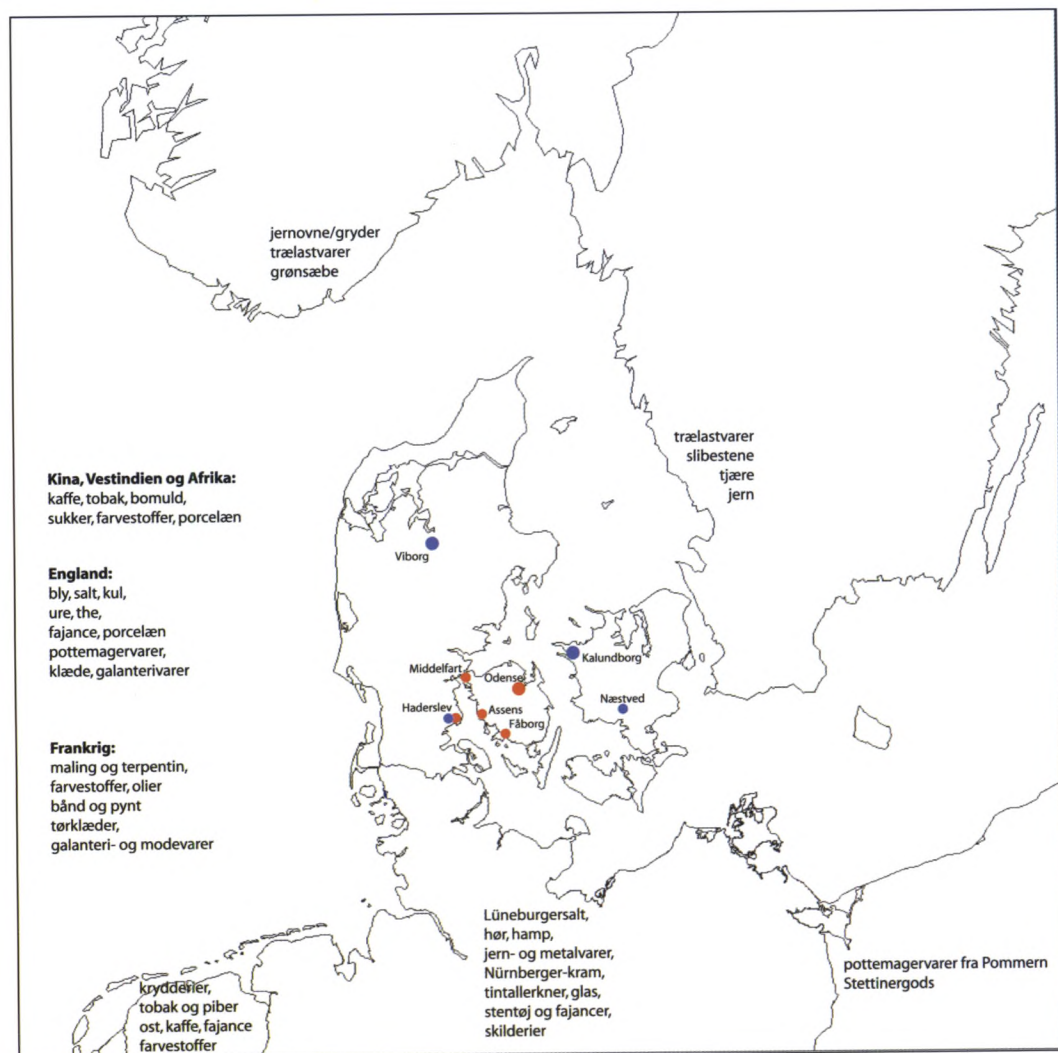
Fra storstuen kommer man ind i overstuen, eller korsstuen. Det er en lys stue med mange vinduer.

Ud over at være vævestue, blev overstuen, ligesom storstuen, brugt til opbevaring samt til gæstebud.

Langs væggen ind mod storstuen står til højre for døren en fyrretræsdragkiste med et lille skuffedarium på toppen. Begge er grønmalet med røde stafferinger og bemalet med blomsterranker og frugter efter tidens højeste mode. Et ud søgt skuffemøbel, som lige passer til opbevaring af kvindekæder. Det lille skuffedarium øverst på dragkisten er som skræddersyet til at holde orden på huer, kraver, smykker, kamme, bånd og andet pynt – sidstnævnte ofte af udenlandsk



*På chatoller og dragkister kunne man udstille ting, som vidnede om familiens velstand.  
(Foto: Else Michelsen)*



Oversigt over oprindelseslande til de omtalte forbrugsvarer og luksusting på gården fra Lunda-  
ger: Røde cirkler: Lokale købstadsmarkeder samt det store, årlige Sankt Knuds Marked i Oden-  
se, hvor bonden Rasmus Mouritzen kunne afsætte sin overskudsproduktion og købe varer.  
Blå cirkler: Købstadsmarkeder, hvor købmænd fra Assens handlede.

oprindelse. De større skuffer i dragkisten var til skorter, livstykke, særke, uldne sjaler og de brogede, sydeuropæiske silketørklæder, som fra omkring 1800 var en meget eftertragtet markedsvare hos de mange købmænd, kræmmere og mødehandlere, der solgte galanterivarer.<sup>21</sup>

Ovenpå dragkisten sammen med skuffedariet står en rødbrun- og hvidglaseret, engelsk høneskål i porcelæn med en kylling på ryggen og flere til under vingerne. Høneskålen er en lågskål til servering af varme, hårdkogte æg.

På det senbarokke egetræschatol står



tre lysestager. Den ene stage er af tysk eller muligvis fransk oprindelse - en såkaldt voksstabelholder med en trepas fod af dyrepoter og en knejsende hane på toppen. Såkaldte "Walzenkrug": Et blåmønstreret, rhinsk stentøjskrus og et brogetmalet fajancekrus fra Brandenburg, begge med tinlåg, gør stagerne selskab oven på chatollet. På fajancekrusets sider ses palmetræer og en falconer i arabisk dragt.

Storstuen og overstuen var uopvarmede rum, som ikke blev brugt til dagligt. Man kunne fristes til at kalde dem udstillingsstuer, for ikke alene var det forbundet med status at have rum stående mere eller mindre ubenyttede hen det meste af tiden, men det var også her, at de besøgende kunne se graden af gårdens velstand udstillet i mængden af tekstiler, i skilderier og andre pyntegenstande.

På turen rundt i bryggers og stuer er vi stødt på varer fra mange forskellige lande. Ikke alene nåede varer fra det europæiske kontinent til Lundager via markedshandel, købmandsnetværk eller måske endda gennem smuglerhandel, men også skørt porcelænen fra Østen såvel som sukker fra Vestindien fandt vej ind i bondens gård.

## Hvor kom tingene fra – Lundager og omverdenen

Vi skal i det følgende se nærmere på, hvordan bønderne direkte og indirekte stod i handelsforbindelse med lande rundt om i Europa.

De historisk-topografiske fremstillinger fra 1500-, 1600- og 1700-tallet, oplysningstidens landøkonomer og amtsbeskrivelserne fra første halvdel af 1800-tallet giver en enig fremstilling af t frugtbart landskab.<sup>22</sup> De vestfynske bønder var, som det fremgår i flere af disse

skrifter, mønsterbønder. Dette forhold stod i skarp kontrast til tidens konventionelle billede af fæstebonden, der ofte blev fremstillet som traditionsbunden, reaktionær og overtroisk. Hos præsterne Joachim Junge (1798) og L.M. Wedel (1792) får man det indtryk, at bønderne tillige var døsig, vrangvillige og mindre begavede. Pastor Wedel skriver dog positivt om de fynske bønder.<sup>23</sup>

Nyere forskning viser, at fæstebønderne ikke var en homogen, forandringsfobisk masse, men at der side om side i landsbyfællesskabet levede forskellige typer, eller livsstile, som Palle O. Christiansen betegner dem i sine undersøgelser.<sup>24</sup>

Bjarne Stoklund har igennem årene også bidraget til et mere nuanceret syn på fæstebønderne, blandt andet med undersøgelser om bøndernes mangeartede former for binæringer. Denne virksomhed affødte en udbredt handel og skabte en blandingsøkonomi, som ikke stemte overens med det landøkonomiske idealbillede af den selvforsynende bonde, der levede at de fødevarer, som han selv producerede. Det var imidlertid ikke noget nyt fænomen, at bønderne handlede, det havde de gjort siden senmiddelalderen i mange egne af landet.<sup>25</sup>

Traditioner og egnsbestemte faktorer har spillet ind i arten af binæringer, som for eksempel kirsebæravl på Stevns, den udbredte dyrkning af ærter og blommer på Lolland, eller frugtavl på Als så vel som på Vestfyn, hvor der også blev dyrket humle, tobak og kommen. Andre bønder tjente penge ved at væve, binde hoser, lave potter eller træsko, og flere husmænd bedrev landhåndværk ved siden af et beskedent agerbrug. Også biavl og fiskeri var almindelige binæringer. Arten af binæringer kunne ændre sig over tid, hvis der opstod mangel på ressourcer. Også konkurrence udefra eller nye behov havde indvirkning. Er-



Titelvignetten på kort over Fyn fra 1766 fortæller om agerbruget og bøndernes binæringer: Frugtavl, humledyrkning, biavl og produktion af mælk og smør er repræsenteret. Også de vestfynske heste, samt symboler for handel og søfart er afbilledet. (Fra E. Pontoppidan: Den Danske Atlas, bd. VI. 1774)

land Porsmoses undersøgelser af de fynske landsbyer viser, at bøndernes binæringer ekspanderede i løbet af 1700-tallet.<sup>26</sup> Det har indvirket på handelen og forøget bøndernes muligheder for at erhverve nogle af de varer og ting, som det var eftertragtet at eje.

Der blev tidligt udstedt regler for handel, således Erik Pommerns forordning af 15. februar 1422, der definerede reglerne for Sjælland. Ved slutningen af 1400-tallet udstedtes en lignende forordning, gældende for hele landet. Borgerstandens privilegier på handel og håndværk blev strammet op under ene-

vælden, og Danske Lov af 1683 påbød, at al handel skulle foregå i købstæderne. Restriktionerne skulle beskytte købmænd og håndværkere i købstæderne. Landprang var forbudt, dvs. fremmede købmænd måtte ikke handle på landet. Bønderne måtte ikke drive "staldørsalg", men skulle bringe deres varer til torvet i købstaden, hvor kun fastboende borgere måtte købe og sælge.

Det var imidlertid så som så med overholdelsen af disse handelsregler. På grund af de korte afstande var det let for de fynske bønder at sejle til Als og Ærø eller til fastlandet med deres varer og

vende hjem med indkøb, som med lethed kunne landsættes på kysten udenom toldstederne. Lige så vel kunne fremmede købmænd landsætte varer på Fyn og sælge direkte til bønderne. Især om vinteren, når bæltet frøs til, var der gode muligheder for smughandel. Så kunne også de, der ikke ejede en båd, være med.

Bonden Niels Larsen Hansen blev født på Helnæs i 1786. Han har i sin dagbog noteret om de hårde isvintre i 1830'erne, hvor bæltet var tilfrossen til langt ind i marts måned, og om hvorledes bønderne spændte for og kørte til Als og Holsten og "alle steder, hvor de løster".<sup>27</sup> Det er nærliggende at forestille sig, at den nemme trafik over de tilfrosne vover var en begivenhed, som ikke kun gjaldt familiebesøg, men også var forbundet med handel. Beretningen fortæller samtidig om mobiliteten blandt bønderne.

Vi har altså at gøre med en blandet bondeøkonomi, hvor forskellige former for binæringer eller salg af overskudsproduktion involverede bonden i en pengeøkonomi, som dels var nødvendig for, at han kunne udrede de afgifter, der var ham pålagt, og dels for at kunne købe forbrugsvarer.

Assens var nærmeste købstad til landsbyen Lundager. Byens gode havn havde siden middelalderen været et overfartssted fra Fyn til fastlandet. Kongerigets postrute til hertugdømmet Holsten var ligeledes fra 1653 henlagt til det smalle stræde mellem Assens og Årøsund. På den tid var Assens også eksporthavn og toldsted for studehandelen. Herfra blev kreaturerne fragtet over bæltet til Haderslev, som var opsamlingssted for de fynske, sjællandske og skånske stude-drifter. Her stødte de til de ruter, som udgik fra Viborg, på vej ned gennem Jylland til de store kvægmarkeder i Wedel nær Hamborg. Den trafik bragte handel til Assens. Imidlertid led egnen hårdt

under Svenskekrigene 1658-60, og handelen stagnerede.

I løbet af 1700-tallet var det primært korn, der blev udskibet fra Assens. Der kom skibe fra ind- og udland til havnen med laster af tømmer, jern og tjære fra Norge, og hamp, mursten, tagsten, grovvarer og salt m.v. fra Lübeck og Flensborg.<sup>28</sup>

Byens handelsliv fik i slutningen af 1700-tallet nye aktører. Omkring 1790 opstod en jødisk population i købstaden. I dette år var handelsmand Nathan Hofman Ebsen fra Assens at finde på Viborg Snapstingsmarked med ostindiske varer.<sup>29</sup> Sammen med byens øvrige købmænd handlede han med nabokøbstæderne og med sine trossfæller inden- og udenfor landets grænser.

I 1787, det år Rasmus Mouritzen havde overtaget gården i Lundager, viste folketællingen fordelingen af næringslivet i købstaden Assens: 6 bagere, 1 barber, 2 bogbindere/bog- og papirhandel, 3 bødkere, 1 kunstdrejer, 1 farver/trykker, 9 garvere/feldberedere, 3 gørtlere, 3 glarmestre, 1 grovsmed, 3 klein- og nagelsmede, 1 guldsmed, 4 handske-magere, 2 hattenmagere, 1 hjulmager, 1 kobbersmed, 1 kurvemager, 1 maler, 2 murere, 2 møllere, 4 rebslagere, 3 sadelmagere, 2 skibsbyggere, 27 skomagere, 10 skræddere, 4 slagtere, 8 snedkere, 14 beskæftiget ved syning og strikning, 1 urmager, 14 købmænd, 5 høkere/små-handlende, 1 apoteker, 8 traktører/gæst-givere/værtshusholdere og 7 skipper.<sup>30</sup> Denne brede vifte af erhverv kunne opfylde byens og omegnens behov for såvel håndværksarbejde som dagligvarer og mere luksusprægede ting. Ikke alene var egnen frugtbar, men også i handelsmæssig henseende lå landsbyen Lundager i et smørhul.

Der var to årlige markeder i Assens: Pedersmesse den 22. februar og Bartholomæusmesse, eller Bertelsmesse,



*Assens ca. 1750. Rasch og Eegbergs gouache viser skibe i havnen og folk på vej til og fra købstaden. (Nationalmuseet, Samlingen Danmarks Nyere Tid)*

den 24. august. Bertelsmessen blev dog i 1719 flyttet til den 7. oktober for at undgå det uheldige sammenfald med høsttiden. Hertil kom et årligt heste- og kvægmarked. Endvidere var Assens fra 1689-1700 garnisonsby, og fra 1723-75 lå her en eskadron holstenske lansenerer i kvarter, hvilket også har haft en vis handelsmæssig betydning for købstaden.<sup>31</sup>

Siden middelalderen er bønderne draget af sted til marked. Ud over at handle kunne man høre nyt, møde venner og familie, fæste tyende, se på gøglere og teatertrupper, feste og drikke og ikke mindst få et pust fra den store verden.

Da Rasmus Mouritzen i 1787 overtog

fæstegården i Lundager, var sæsonmarkeder og købstadsmarkeder sat så nogenlunde i system, så der ikke var sammenfald i datoerne for deres afholdelse. Markedsdagene var afpasset således, at håndværkere og handelsfolk kunne rejse fra marked til marked med deres varer. Der var mindre købstadsmarkeder, som dem i Assens og i nabokøbstæderne, og store, årlige markeder eller vareser, som tiltrak udenlandske købmænd og handelsagenter fra København.

Markedsdagene stod i almanakken, der sammen med salmebogen, var at finde på hylden hos bønderne. Rasmus kunne når som helst bringe sine varer til torvs i Assens og sælge dem til de lo-

kale købmænd. For det var først nogle år senere, i 1790, at byfogeden Rasmus Ludvig Nellemann gjorde onsdagen til fast torvedag i købstaden. Foruden turen til torvet skulle Rasmus også til mølle i Assens, idet Lundager lå indenfor en radius af 1 mil, som var monopolområde for købstadens to møller. Rasmus kunne også vælge at bringe sin overskudsproduktion til de førnævnte markeder i omegnens købstæder eller køre til det store sommermarked i Odense, Skt. Knuds Marked. Omkring den tid, hvor Rasmus overtog gården, var der ca. 350 markeder rundt om i landet.<sup>32</sup>

Vestfyn var kendt for sine gode heste. Blandt andet kom prangere fra hertugdømmerne for at handle på egnens kreaturmarkeder. De hyrede ofte lokale drivere til tilbageturen. Den trafik gav driverne mulighed for at handle på de fremmede markeder.

Rasmus havde gode heste, to hingste og to hopper, fremgår det af vurderingen i tingprotokollen, da sønnen overtog fæstegården.<sup>33</sup> Det kan tænkes, at der tilfød gården lidt ekstraintægter ved, at han i ny og næ solgte et føl.

Svend Larsen har i sine undersøgelser af den fynske markedshandel fra slutningen af 1700-tallet til ca. 1850 taget udgangspunkt i et skønlitterært værk, H.C. Andersens roman O.T., hvori findes en levende skildring af Skt. Knuds Marked i Odense i 1835. Lad mig citere et lille udsnit af Andersens duft- og stemningsmættede skildring af dette sommermarked: *"Bag ved Boutikkerne udbredte sig store Bede med Træskoe, Leertøi, Rokkedreier- og Sadelmagerarbejde. Paa Bordene stod Legetøi, sædvanligt kluntet og broget. Rundt om prøvede Børnene de smaa Trompeter og dreiede paa Spilleværker. Bønderpigerne dreiede og vendte baade Syæskerne og sig selv mange Gange, før Handelen blev sluttet. Luften var tyk og qualm af Uddunstnin-*

*ger, som krydredes ved Duften af Honningkager"*.<sup>34</sup> Den litterære tilgang er væsentlig for at kunne fremmane stemninger og forestillinger om markedslivet, som ikke fremgår af markedslisternes kolonner, også selvom fiktion traditionelt klassificeres som et utroværdigt kildemateriale.<sup>35</sup>

I 1775 blev der indført en lov om markedspas, dvs. en slags told- og passersedel, som indeholdt navn, erhverv, hvilke varer der bragtes til marked samt indehaverens rejserute. Bøndernes varer var imidlertid ikke omfattet af forordningen om markedspas. Svend Larsens gennemgang af markedspasprotokollerne viser, hvor købmændene kom fra, samt hvilke varer de handlede med. Om de mindre sæsonmarkeder fremgår det om Assens, at majoriteten af de tilrejsende købmænd kom fra Haderslev, Odense og fra nabokøbstæderne. Ifølge undersøgelsen rejste kun et fåtal af de fynske købmænd til Jylland, da det var de sjællandske markeder, der trak.<sup>36</sup>

Ved at undersøge markedslisterne fra perioden 1780-1801 for at finde frem til købmænd med tilknytning til Assens og til nabokøbstæderne med henblik på vareresortiment og eventuelle forbindelser til regionale markeder, ser det imidlertid primært ud til at være købmænd fra Odense, Kerteminde, Nyborg og Svendborg, som drog til de sjællandske markeder. I markedslisterne for Holbæk, Ringsted og Næstved, omfattet af nærværende artikels periodeafgrænsning, træffer man således kun på ganske få købmænd fra Vestfyn, hvilket tyder på en anden handelsorientering i denne del af Fyn.<sup>37</sup>

Dette understøttes af nogle tilsvarende undersøgelser af markedshandelen i det nordvestsjællandiske område, foretaget af Jan Steen Jacobsen.<sup>38</sup> Ifølge disse undersøgelser rejste en del købmænd fra Odense, Kerteminde, Ny-

borg og Svendborg i 1786 til Kalundborg Marked med dynevår og hjemmevævet uld- og linnedtøj samt forskellige kvaliteter lærredsstoffer, sko, støvler, hatte, galanterivarer, hornvarer, handsker og trævarer. Kalundborg Marked betegnes som en slags 'hovedmarkedet' for de østfynske købmænd på den sjællandske side af Storebælt. Kun en mindre del af disse købmænd figurerer i markedslisterne for byerne Holbæk, Ringsted og Næstved. Fra Assens optræder kun en enkelt købmand i markedslisterne fra Næstved i perioden 1780-96.<sup>39</sup> Samme Assens-købmand, som i øvrigt handlede med lærredsvarer, møder man også i markedslisterne fra Viborg Snapsting i 1779-1792 tillige med en anden lærredshandler fra Assens.<sup>40</sup>

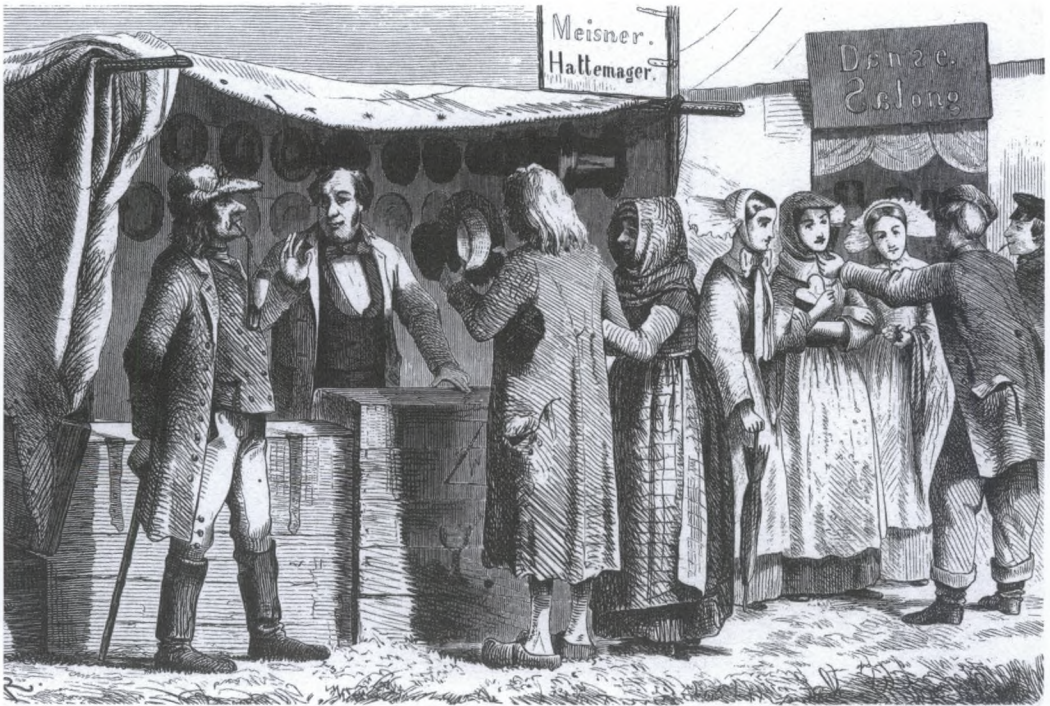
Købmænd fra Assens var altså at finde på Viborg Snapsting. Markedet var et af de store jyske markeder, en slags international handelsmesse, som er levende beskrevet af Hugo Matthiessen i perioden før 1600 til omkring 1830.<sup>41</sup>

På Snapstinget samlede den jyske adel til retsmøder og betalingsterminer, skifter, magelæg, for at bilægge stridigheder og for at feste. Endnu i slutningen af 1700-tallet var det et stort marked. Her mødte udenlandske købmænd op med eksotiske varer. I perioden 1779-92 viser markedslisterne et uhyre alsidigt vareudvalg: Købmænd fra Slesvig solgte citroner, pomerantzer, abrikoser, olivenolie og krydderier. En handelsmand fra Rendsborg solgte indigo og andre farvestoffer. Der var kobber og messingvarer, kniplinger fra Tønder og Haderslev, bøger og landkort fra bogbindere i Ålborg og Randers og en mængde klædehandlere med et bredt sortiment fra uld til kammerdug og musselin og endnu flere købmænd, som solgte galanterivarer. Der kom købmænd med ostindiske og kinesiske varer, og der var boder med brød og konditorvarer, sko, parykker, skind-

varer, hatte, guld- og sølvvarer, urter og frugt, barometre, sadelmagerarbejder, strikvarer, strømper, og mange andre ting.<sup>42</sup>

Som tidligere nævnt, var Assens-købmand Nathan Ebsen én af de købmænd, som i perioden handlede med ostindiske varer på Viborg Snapsting. Sammen med de andre købmænd fra Assens mødtes han der med kolleger fra ind- og udland, ganske som på Haderslev marked, hvor de kunne handle med tilrejsende købmænd fra Schlesien, Bøhmen, Westphalen og Holsten.

Nyere forskning indenfor materiel kultur og statuskonsumtion i det sene 1700-tals bondesamfund har bidraget med undersøgelser fra forskellige egne af landet. Blandt de sjællandske bønder har Palle O. Christiansen undersøgt handels- og konsumtionsmønstre i landsbyerne under godset Giesegaard mellem de to markedsbyer Ringsted og Køge. Jan Steen Jacobsens undersøgelse har fulgt de "fremmede tings" vej til bondestuerne i landsbyen Hølkerup i Nordvestsjælland, som var krongodsområde. Martin Bork har, i et sammenlignende studie af landsbyen Nr. Jernløse under Løvenborg gods nær Holbæk og landsbyen Nordrup under Giesegaard, fokus på statuskonsumtionen hos gårdmændene. Også fra andre egne af landet foreligger studier af binæringer og følgelig bondehandel, som relaterer sig til forbrug og status, blandt andet Johannes Møllgaards undersøgelser om bøndernes handel i Salling og Mette Guldbjergs om jydepotteproduktionen på Varde-egnen og om de bondeskipperne, som besørgede fragten. Længere sydpå, nede i Ejdersted, var også de rige marskbønder, ifølge Mikkel Venborg Pedersens undersøgelse, omgivet af genstande fra verden udenfor halvøen. Ikke blot var de særprægede gårde med til at vise forskelle i levevis, men også tingene inde i stuerne



Der prøves hatte på markedet i Vester Brønderslev. Tegning af Vilhelm Rosenstand 1863. (Gengivet efter Gunnar Knudsen: Dansk bondeliv i forrige århundrede. 1975)

fortalte om status og selvbevidsthed.<sup>43</sup>

Ligeså fortæller tingene i stuerne hos bonden Rasmus Mouritzen og hans kone Anna Larsdatter om statuskonsumptionen på den velbyggede og velholdte fæstegård i landsbyen Lundager. På gården var man kun selvforsynende i en vis forstand. Nogle af de ting, som Rasmus i det daglige havde brug for til gårdens vedligeholdelse, måtte købes på markeder eller i købstæderne: Tjære, beslag, søm og vinduesglas, klinker, mursten til ovn og skorsten, træ til møbler, slibesten, vognhjul, reb osv. Også i husholdningen var der brug for indkøb af forskellige varer: salt, kaffe, sukker og andre ting, så som farvestoffer til de hjemmevævede tekstiler, hvis da ikke Anne valgte at gå til farveren i Assens med stoffet. Det var

ofte tilfældet med de særligt fine stykker klæde. Mange af de nævnte varer var nået til Lundager via det internationale handelsnetværk.

## Sammenfatning

I bryggers og stuer på gården fra Lundager befinder der sig ting, som fortæller om handelsforbindelser, der rækker fra den lille vestfynske landsby og langt ud i Europa. Nogle af tingene fortæller også om tidens modetrends og om, hvad der i bøndernes øjne var eftertragtet at eje.

Indenfor et udsnit på godt fyrré år af gårdens historie møder vi fæstebonden Rasmus Mouritzen. Han havde i 1786 giftet sig med Anne Larsdatter, ældste

datter af den tidligere fæstebonde på gården. Rasmus og Anne fik et godt afsæt i tilværelsen, de var flittige og sad i gode kår på den velholdte, firlængede bindingsværksgård. Jorden var frugtbar, og på egnen var der gode afsætningsmuligheder for deres overskudsproduktion. Sammen fik de fem børn, og i 1827 gik de på aftægt hos deres ældste søn Lars, der blev den ny fæstebonde på gården fra Lundager.

Lundager var ikke et isoleret sted, hvor bønderne aldrig kom udenfor landsbyen eller godsets område. Mange af egnens bønder havde binæring ved siden af agerbruget. Produkterne herfra var kendt vidt og bredt som kvalitetsprodukter, for eksempel humle, mjød og æbler.

Der var gode muligheder for handel på de lokale markeder og på torvet i købstaden Assens, hvis købmænd havde forbindelser til de store, internationale markeder. Også den uofficielle handel var velfungerende, som følge af de korte vandveje og de lange kyststrækninger.

Bønderne handlede. Det var nødvendigt at handle for at få råd til at kunne fæste en gård, et beløb som på Vestfyn langt oversteg indfæstningsbeløbene i andre dele af landet. Når bonden så hav-

de fået en gård i fæste, skulle der efterfølgende betales landgilde, skatter, evt. gæld samt bruges penge til forbedringer på gården, til udstyr og til forbrugsvarer.

Som på siderne i en skifteprotokol har vi bevæget os fra rum til rum i gårdens beboelsesdel, fra bryggers til overstuen, og ladet rummene og tingene fortælle om dagligliv, handel, forbrug og statusværdi.

Iscenesættelse af beboelseslængens rum spillede en vigtig rolle, med undtagelse af bryggerset, som jo var en arbejdsplads. Storstuens og overstuens opbevaringsmøbler med de mange tekstiler var rum, der det meste af tiden stod ubenyttede hen. Det var et af symbolerne på overskud. Dagligstuen med bondens stol for bordenden omgivet af velstandssymboler, skilderier på væggene, forstuens fajancer og kinesiske porcelæn osv. var med deres tilstedeværelse og placering en samlet fortælling om familiens status og position. Det var de andre bønder i stand til at afkode gennem den fælles referenceramme for, hvad der var værd at eje. Fra tingene i stuerne fører tråde ud i Europa og videre ud i verden. Tråde som forbinder gården fra Lundager med det internationale marked.



## Noter:

- 1 Michelsen, Peter: Den fynske sulegård. Lunda-gergården på Frilandsmuseet, 1980.
- 2 Sst., s. 32.
- 3 Lund, Allan A.: Oversættelse og kommenteret udgave af Jon Jensen Kolding: *Daniae Descriptio Nova* – En ny Danmarksbeskrivelse, s. 77.
- 4 Pontoppidan, Erik: Den Danske Atlas, IV,(1774)1971, s. 397ff og Berntsen, Arent: Danmarckis oc Norgis Fruuctbar Herlighed, s. 94ff.
- 5 Begtrup, G.: Beskrivelse over Agerdyrknin-gens tilstand i Danmark. 1, 1806, Baag Herred s. 220-241.
- 6 Dendrokronologisk undersøgelser NNU rap-port nr. 13:2003 i Frilandsmuseets B-arkiv. En prøve udtaget af egetræet i den nederste del af en af sulerne i nordlængen viser, at træet her-til er fældet på et tidspunkt mellem 1529-44. Almindeligvis forarbejdes egetræ til tømmer umiddelbart efter fældning, idet denne træsort er nemmest at forarbejde i frisk tilstand. Det kan også muligvis være genbrugstræ, som er blevet anvendt til sulen. Genbrug af materia-ler var almindeligt i det førindustrielle bonde-samfund.
- 7 Brahesborg godsskifteprotokol 1784-1821, 17. oktober 1786. Udskrift fra Landsarkivet for Fyn, LAF, i Frilandsmuseets B-arkiv.
- 8 Mere uddybende om ægteskabsmarked og gif-termålszoner i Orvar Löfgren (red): Familie hushold og produktion, 1974, s. 63ff.
- 9 Brahesborg godsskifteprotokol 14. november 1786. Udskrift fra LAF i Frilandsmuseets B-arkiv.
- 10 Fæsteprotokollen for Brahesborg Hofvet Ga-ard 1719-1808. Fæstebrev af 29. april 1787. Udskrift i Frilandsmuseets B-arkiv.
- 11 Folketællinger vedr. gården fra Lundager: 1787, 1801, 1834 i Frilandsmuseets B-arkiv.
- 12 Baag Herreds Ting Protokol, Retsdokument nr. 77 vedr. synsforretning den 11. december 1827, afskrift i Frilandsmuseets B-arkiv.
- 13 Markedslister 1780-1801, R.A. Rentekamme-ret, Danske Afd. Revisionskontoret for Danske Købstadsregnskaber. Markedslister for Næst-ved 1780-96.
- 14 Markedslister for Viborg Snapsting 1779-92 (se note 13)
- 15 Nørregaard, Anker: Stettinergods, en pom-mersk kulturarv, 1981, s. 36
- 16 Bork, Martin T.H.: Det gode materielle. En un-der søgelse af den materielle kultur og den sta-tusmanifesterende konsumtion hos bønder ca. 1750-1850. Upubl. Speciale ved Kbh. Universi-tet 2003.
- 17 Larsen, Svend: Fynsk markedshandel, Fynske Minder IV, 1963 s. 67-86.
- 18 Friis, Lars: Gennemøbler, 1976, s. 103.
- 19 Schousboe, Karen: Kistefæ. Opsparingsen form og funktion hos 1700-årenes fæstebonde, Folk og Kultur, 1981, s. 24-42.
- 20 Brahesborg godsskifteprotokol (se note 9).
- 21 Markedslister 1780-1801 (se note 13).
- 22 Bidrag til Kundskaab om de danske Provind-sers nærværende tilstand i Oeconomisk Hen-seende, kaldet amtsbeskrivelserne, som Det kgl. Danske Landhusholdningsselskab udgav i perioden 1826-44.
- 23 Junge, Joachim: Den Nordsjællandske Landal-mues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog, 1798 og L.M. Wedel: Samlinger om Agerdyrk-ningen og Landvæsen i Korthed. Hæfte 1, 1972
- 24 Christiansen, Palle O.: A Manorial World. Lords, peasants and Cultural Distinction on a Danish Estate 1750-1980. 1996.
- 25 Stoklund, Bjarne: Bønder og binæringer, Bol og By 1998: 2, s. 40
- 26 Porsmose, Erland: De fynske landsbyers histo-rie - i dyrkningsfællesskabets tid, 1987, s. 233 ff.
- 27 G. Schovsbo: Fra Helnæs, Årbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, VI, 1. hæfte. Odense 1937-38, p. 90-96
- 28 Maaløe, Lauritz: Assens gennem 700 år, (1936) 1980, s. 130ff.
- 29 Markedslister for Viborg Snapstingsmarked 1779-92 (se note 13)
- 30 Maaløe, Lauritz, s. 178.
- 31 Trap, J.P. Danmark. Odense Amt, V, I, 1956, s. 176ff.
- 32 Alstrup, Erik og Poul Erik Olsen (red.) Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk, bd. II. 1991, p. 612.
- 33 Baag Herreds Ting Protokol (se note 12). Det bemærkes, at godset Brahesborg i 1822 blev sat under administration og siden overtaget af statskassen, som følge af skatterestancer hos ejeren, Christian Adolf Rantzau.
- 34 Andersen, H.C.: O.T.1902, p. 264.
- 35 Burke, Peter: Res et Verba: Conspicuous Con-sumption in the Early Modern World. In: Brew-er, John and Roy Porter (ed.) Consumption and the World of Goods, London 1993, s.148-161.
- 36 Larsen, Svend, s. 70ff.
- 37 Markedslister for Holbæk 1781-96, Ringsted 1780-95 og Næstved 1780-96 (se note 13)

- 38 Jacobsen, Jan Steen: "Fremmede ting" Om bondegårdens inventar og købmænds og markedsfolks varer i det 18. århundredes Nordvestsjælland, *Bol og By* 1997:2, s.78-105.
- 39 Markedslister for Næstved 1780-96 (se note 13).
- 40 Markedslister for Viborg Snapsting 1779-92 (se note 13).
- 41 Matthiessen, Hugo: *Viborgs Snapsting*, 1946.
- 42 Markedslister for Viborg Snapstings (se note 13).
- 43 Christiansen, P.O.: *International Consumption Patterns in Peasant Household. A Danish Eighteenth-century Example, Clashes of Cultures*, J.V.C. Johansen, E.L. Pedersen and H. Stevnsborg (ed.), 1992. Jacobsen, Jan Steen: "Fremmede ting" (se note 38), Bork, Martin T.H.: *Det gode materielle liv* (se note 16), Pedersen, Mikkel Venborg: *Diger, kreaturer og tekopper. Frilandsmuseets hauborg Rothelau og landskabet Ejderstedts bondeelite*, Nationalmuseets Arbejdsmark 2003.